

RUTA ELS CANALONS-RACÓ DE SANT BONAVENTURA

Luis PÉREZ MIRÓ

Francisco Javier BELLOD CALABUIG

Ángel CARBONELL ZAMORA

Associació paleontològica Alcoiana "ISURUS"

RESUM: aquest itinerari es desenvolupa pel llit fluvial del riu Polop. Recorre diferents paratges singulars situats al vessant nord de la Font Roja. Recorre el molí del Marqués, el castell de Barxell, un tram del riu Polop passant pel pas de la Mort i els Canalons fins arribar al racó de Sant Bonaventura. Finalment recorre part de l'antiga via del ferrocarril d'Alcoi a Alacant fins arribar al barri de Batoi.

RESUMEN: este itinerario se desarrolla por el cauce del río Polop. Recorre diferentes parajes singulares situados en la vertiente norte de la Font Roja. Recorre el molino del Marqués, el castillo de Barxell, un tramo del río Polop pasando por el *pas de la Mort* y *els Canalons* hasta llegar al *racó de Sant Buenaventura*. Finalmente recorre parte de la antigua vía del ferrocarril de Alcoi a Alicante hasta llegar al barrio de Batoi.

SUMMARY: this itinerary is developed near the river Polop. It crosses several unique places located on the north side of the Font Roja. Walk Mill of Marqués, Barxell Castle, a section of the river Polop passing through the *pas de la mort* and *els Canalons* until arrive the *racó de Sant Buenaventura*. Finally, it walks part of the old railroad of Alcoy to Alicante until the district of Batoi.

PARAULES CLAU: Molí del Marqués, Castell de Barxell, modelado kàrstic fluvial, ferrocarril

PALABRAS CLAVE: Molino del Marqués, Castillo de Barxell, modelado kárstico fluvial, ferrocarril

KEY WORDS: Mill of Marqués, Barxell Castle, modeled karst river, railroad

Fig. 1: foto aèria amb el recorregut i les parades proposades

Fig. 2: paratge del racó de Sant Bonaventura

Fig. 3: perfil topogràfic de la ruta

1. INTRODUCCIÓ

La ruta té una distància total de 5,6 km (Fig. 1 i 3) i recorre les falces del carrascar de la Font Roja (Fig. 4). Durant l'època foral la zona del Carrascar s'anomenà *La Teixeda* i l'any 1332 es va protegir. Hi ha referències d'incendis forestals als segles XVI i XVII. Fins i tot es fa referència als llops a l'any 1725 (BAÑÓ I ARMIÑANA, R., 1999).

La ruta s'inicia en les immediacions del riu Barxell, en el Molí del Marqués. Cal destacar que aquest riu naix en la Font de Barxell en el vessant sud de la serra de Mariola. Hi ha documentació escrita sobre el repartiment de les aigües de la Font del Barxell des de l'any 1460, i indica que ja existia una comunitat de regants en el segle XV (OLCINA, G., 2006). D'altra banda cal remarcar que el cabal de la conca sempre ha sigut molt limitat per abastir a les fàbriques del Salt com indiquen

Fig. 4: panoràmica de la Font Roja i del cim del Menejador

els estudis de l'enginyer VILANOVA i PIERA (1878-1879) a causa de les pluges limitades, la desforestació i l'escassa potència dels estrats. Posteriorment a l'any 1970 es va fer una perforació a la Font de Barxell i l'aigua discorre entubada com a dotació d'aigües potables a Alcoi. Part de les infraestructures de regadiu ja no s'utilitzen actualment.

2. ITINERARI

Parada 1: molí del Marqués

La parada 1 es localitza a les coordenades geogràfiques següents: 38°41'40.96"N - 0°31'46.45"O.

El molí del Marqués (Fig. 5) estava format per tres heretats anomenades "el molí", "el raconet" i "el mas del batán". Les dependències van ser distribuïdes de la següent forma: dues a l'industria farinera, un a paperer i un a batà. Va ser el molí més pròxim al naixement de la conca del Barxell. Estava dotat de dues tines i un cilindre.

El primer va ser dedicat des de l'any 1770 a farina. Va ser construït per Miguel José Galiano y Oma, *Caballero Maestrante de la Real de Valencia, Alguacil mayor de la Inquisición de Murcia y Alférez mayor perpetuo por S.M. de la ciudad de Almansa*. La propietat era lindant amb el camí Real de Madrid i l'Assegador Reial i va costar "*novencientas sesenta y una libras*". La finalitat va ser que els habitants de les partides de Xirillent i Polop tingueren

accés poder moldre el gra. Inicialment va ser arrendat a Salvador Gisbert i Blas Gisbert, llauradors de la zona.

Fig. 5: molí del Marqués

En 1780 una part va ser dedicada a molí de paper. També va ser conegut com "Molino de Don Miguel", "Molino de Tots Sants" i posteriorment "Molí del Marqués". Va fabricar paper de la marca Galiano. I posteriorment va tindre diversos arrendaments per a fabricar paper. En 1816 es va construir un cilindre o Pila Holandesa (Fig. 6) que va augmentar la productivitat del molí paperer ja que actuava d'acumulador d'aigua. Aquest ingeni permetia una producció equivalent a 16 morters.

Durant la primera meitat del segle XIX les successives crisis de la industria paperera va fer que part del Molí es dedicara a molí batà. Durant aquests anys el propietari fou Miguel Galiano y Tejedor, marqués de Montortal (descendent del fundador), i resident a Xàtiva. D'aquest títol nobiliari ve el nom de *molí del Marqués*. La marca del paper havia d'incloure

el nom “*Fábrica del Sr. Marqués de Montorta*” i havia de dedicar-se només a paper. No es podia fer cartró, ni paper d’estrassa.

L’any 1855 va ser arrendat a Fernando Raduán y Ubeda (net del fundador i propietari del Molí de “*Brutinel*” y “*de en Medio*”).

Per últim, cal destacar que aquest molí tingué activitat fins a finals del segle XIX (OLCINA, G., 2006).

Fig. 6: detall de la pila Holandesa

Parada 2: Castell de Barxell

La segona parada es troba a les coordenades següents: 38°41’27.28”N - 0°31’48.89”O.

El *castell de Barxell* (Fig. 7) es localitza a la part inicial de la ruta. El topònim Barxell apareix al 1248 al Repartiment. La seua etimologia no està molt clara i pot derivar de la paraula catalana *barsella* o de l’àrab *burj* (torre) (BAÑÓ I ARMIÑANA, R., 1999). Es tracta d’una fortificació defensiva de possible origen musulmà. La primera referència escrita data del 1249. Es va utilitzar pels musulmans fins l’expulsió dels moriscos. Possiblement va sofrir diverses modificacions després de la reconquesta cristiana. La seua funció era protegir i vigilar l’alqueria de la zona (PAREDES VAÑÓ, E.,

2006). Al seus voltants trobem la Font de la Marquesa. Al segle XV va ser anomenada la partida *Solana de Barchell* i les monges clarisses de Xàtiva tenien la propietat de la majoria de les terres i de l’Alqueria de Barxell (ESTEVAN, P., 2005). El 1850 el castell va ser habilitat com a mas i des de 1964 està abandonat (PAREDES VAÑÓ, E., 2006).

L’accés actual al nucli del castell es realitza per una nau de magatzem i habitatge que dóna al pati interior. Aquesta edificació presenta una planta quadrangular de 5 x 20 m i té un pati d’uns 150 m² on es situava un aljub de dimensions reduïdes excavat en la roca. La torre té unes dimensions de 7 x 3,8 m de planta amb una entrada en un arc de mig punt. Presenta una al sud de la torre on estava l’albacar (recinte fortificat) que actualment no es conserva. La funció de l’albacar d’uns 2500 m², era acollir temporalment la població i els ramats en èpoques de guerra per tal de protegir-los.

Fig. 7: castell de Barxell

En aquesta zona els materials calcaris trobats en superfície corresponen al període miocè serraval·lià (fa 13,8 m.a.) i a mesura que baixem trobem materials més moderns del miocè tortonià (11,6 m.a) fins arribar al riu, formant una sèrie estratigràfica invertida.

En la part inicial de la ruta trobem una pineda i diferents espècies de matollar al sotabosc. En aquestes formacions de matollar trobem les següents espècies: romer (*Rosmarinus officinalis*), rabet de gat (*Sideritis angustifolia*), orelleta de rata (*Mercurialis tomentosa*), estepa (*Cistus albidus*), matagall o romer mascle (*Cistus clusii*), tarponera o gordolobo (*Verbascum sinuatum*), coronela (*Dorycnium hirsu-*

tum), raïm de pastor (*Sedum sediforme*), timó (*Thymus vulgaris*), tàrrec (*Salvia verbenaca*), herba capçotera (*Paronychia argentea*), violetes (*Viola alba*), etc.

A més a més, trobarem diferents comunitats vegetals de bardisses entre els camps de cultiu i als barrancs. Es tracta de associacions vegetals espinescents que separen la vegetació de ribera de la vegetació zonal. Cal destacar el garguller (*Crataegus monogyna*), l'aranyoner (*Prunus spinosa*), els rosers bords (*Rosa agrestis*), les asparagueres (*Asparagus acutifolius*), etc.

Parada 3: Ilit del riu Polop

Aquesta parada de l'itinerari es troba a les coordenades: 38°40'56.38"N - 0°31'53.83"O.

Fig. 8: encaixament del riu Polop

Seguint el llit fluvial fins arribar al racó de Sant Bonaventura podem veure els estrats verticals (des del més modern fins al més antic): miocè tortonià, miocè serraval·lià, paleocè i cretaci.

Posteriorment, arribem al llit del riu *Polop* (Fig.8) (BAÑÓ I ARMIÑANA, R, 1999). El topònim Polop deriva de la paraula llatina *popu* (xop). Tenim referències de l'any 1251. Entre la vegetació de ribera cal destacar la presència de salze (*Salix atrocinerea*), xops (*Populus alba* i *Populus nigra*), etc. A més a més, trobarem plantes herbàcies ripàries lligades al llit fluvial com per exemple, la falzia de pou (*Adiantum capillus-veneris*), la cua de cavall

(*Equisetum ramosissimum*), els joncs (*Scipus holoschoenus*), les canyes (*Arundo donax*), el capferrat (*Cirsium monspessulanum*), la boga (*Typha domingensis*) emprada per a fer cadires, cistelles, etc. Cal destacar que el canyar és una sèrie vegetal de degradació que es desenvolupa quan desapareix la salzeda (*Salix atrocinerea*) a causa d'avingudes d'aigua o factors antròpics.

Parada 4: els Canalons

La parada 4 es localitza a: 38°40'48.90"N - 0°31'40.97"O.

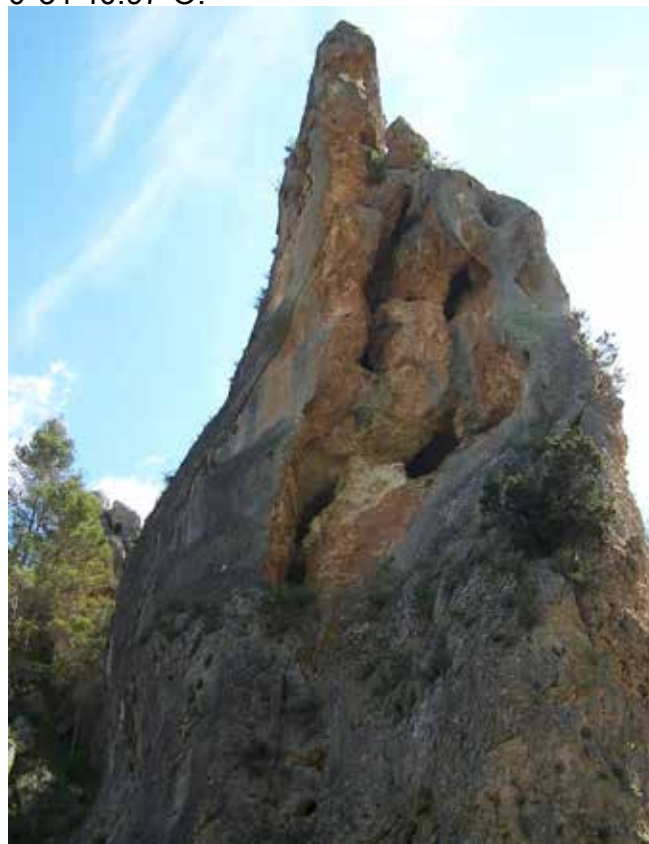

Fig. 9: els Canalons. Estrats verticals

Arribarem al pas de la Mort (Fig. 10) localitzat al paratge dels Canalons on vorem diferents tolls i salts d'aigua. Ací els estrats estan molt inclinats i formen fins i tot, parets verticals. Els materials són margues i calcàries amb un cabussament vertical dels estrats. Es tracta d'un estret del riu Polop abans anomenat estret del Ginestar. És un pas estret angost i rocallós. En aquest paisatge fluvial trobem cingleres rosades i penya-segats de les Solanetes que conformen el congost. Si ens fixem en els ta-

llats podem apreciar diferents coves formades per l'erosió dels materials calcaris. Ací els materials calcaris corresponen al període miocè serraval·lià i miocè tortonià.

Fig. 10: el pas de la Mort a la vora del riu Polop

En aquest indret podem observar la nona (*Ononis fruticosa* subsp. *microphylla*). Entre la vegetació rupícola cal destacar la presència del cor de roca o pinzell groc (*Hypericum ericoides*), la trencapedres (*Umbilicus rupestris*) etc.

Fig. 11: el racó de Sant Bonaventura

Parada 5: racó de Sant Bonaventura

La parada es troba a: 38°40'46.55"N - 0°31'15.02"O.

El paratge del racó de Sant Bonaventura (Fig. 2 i 11) presenta comunitats vegetals climàtiques i comunitats edafohigròfiles (adaptades a l'ambient fluvial) del bosc Mediterrani. És un paratge amb un elevat grau de biodiversitat i és un corredor biològic que permet la connexió física i connectivitat funcional entre la serra Mariola i la Font Roja. Per tant, és un ecosistema amb un alt valor ambiental i amb una elevada vulnerabilitat paisatgística.

Es tracta d'un ecosistema vulnerable amb elevat grau de maduresa i complexitat, resultat de milers i milions d'anys d'evolució. Aquest paisatge conforma un mosaic vegetal complex i heterogeni de comunitats vegetals distribuïdes al llarg del riu. Així, es tracta d'un paratge presenta una gran riquesa botànica i una elevada heterogeneïtat ambiental amb un gran nombre d'hàbitats diferents. La matriu heterogènia del territori permet la migració i dispersió dels organismes, la recolonització després de les catàstrofes, etc.

Fig. 12: tolls del racó de Sant Bonaventura

L'erosió fluvial (química i física) ha dissolt i escavat el llit del riu calcaris formant salts, tolls i malecons (Fig. 12). Ací, l'aigua ha modelat les roques calcàries i progressivament l'àcid carbònic ha anat erosionant aquests materials durant milions d'anys donant lloc a aquest espectacular relleu. D'aquesta forma s'ha format

durant milers i milions d'anys aquest congost encaixat formant aquest paisatge kàrstic emblemàtic. En aquest paisatge els materials calcaris són del paleocè i del cretaci superior (65 milions d'anys).

Les aigües del Racó es van aprofitar gràcies a l'assut que permetia retindre les aigües i moure el molí i regar les hortes de la valleta. En aquesta parada vorem el *molí de Sant Bonaventura*. Es tracta d'un molí fariner de mitjan segle XVIII.

En les immediacions d'aquest indret podrem observar diferents restes fòssils de mol·luscs gasteròpodes de paleoambient lacustre (*Helix* sp.).

Parada 6: la via verda

L'última parada es troba a les coordenades geogràfiques: 38°40'49.34"N - 0°30'26.34".

El camí final transcorre per l'antiga via del ferrocarril que hauria d'haver comunicat Alcoi amb Alacant. Va estar projectat dins de l'antic Pla de Ferrocarrils que elaborà el Ministre de Foment, Comte de Guadalhorce, amb l'objectiu entre altres de fer front a l'atur. Aquest projecte se li donà una importància extraordinària de manera que fora el primer en construir-se. La contracta s'adjudicà el 27 de novembre de 1926 i les obres se iniciaren el 8 de març de 1928. Estava previst finalitzar les obres en 1931 (vore revista ISURUS núm. 3).

Fig. 13: pont del riu Polop (longitud de 230 metres i una altura de 46 m). En premsa de la època, va ser considerat el major d'Espanya i un dels majors d'Europa. El pont està format per huit arcs en total. Cal indicar que les construccions reben el nom del riu on estan emplaçats. Tenint en compte açó convé esmentar que el nom del *pont de les Set Llunes* és incorrecte i aquest pont s'anomena *pont de riu Polop*. El *pont de les Set Llunes* està ubicat al barranc de la Batalla.

Posteriorment, es junten el riu Barxell i Polop formant el riu Riquer.

Finalment, mirant cap al nord, en direcció contrària a la Font Roja, es troba el jaciment del Castellar. Aprofitant la orografia abrupta, els éssers humans van construir murs on trobar refugi en cas de ser amenaçats. El seu màxim desenvolupament va ser del segle X al XII d.C. Les defenses no impediren que en la reconquesta les forces del rei En Jaume assejaren i conqueriren aquest enclau al segle XIII sent destruït i abandonat. El terme *Castellar* fa referència *edificació desfeta*. Des del Castellar en la època musulmana es controlava una àmplia xarxa d'Alqueries que es repartien per tota aquesta conca on es treballava de forma tribal les terres.

3. FAUNA

Entre la fauna cal destacar els mamífers se-güents com: el porc senglar, l'eriçó, la rabosa, la mostela, el gat salvatge, el teixó, la genet; rèptils i aus, entre ells: el fardatxo, la serp d'aigua, serp verda, serps d'escala, serp verda, el xoriguer, l'esparver, etc.; amfibis com: el gripau comú, gripau corredor, granotes, etc.; i innumerables espècies de invertebrats.

Durant gran part de l'any el cabal disminueix i només queda aigua a les basses o tolls. D'aquesta forma molts animals poden viure en aquests ambient fluvials. Així trobem molts invertebrats com els mol·luscs, els crancs de riu, etc.; i vertebrats com els amfibis (gripaus, granotes, etc.), peixos (madrilles, barbs, etc.), tortugues mediterrànies, etc.

4. PALEONTOLOGIA

A les immediacions d'aquest paratge trobem diferents exemplars fòssils d'animals que hi viuen a un paleoambient marí corresponents al període miocè, en l'última etapa marina abans de la regressió final i emersió de l'actual conca continental (Fig. 14), descrits a la revista ISURUS núm. 3. També trobem fòssils continentals posteriors, corresponents al pliocè.

Isurus hastalis
Dent de tauró fòssil de paleoambient marí
Període miocé

Carcharodon megalodon
Dent de tauró fòssil de paleoambient marí
Període miocé

Carcharhinus priscus
Dent de tauró fòssil de paleoambient marí
Període miocé

Helix sp.
Caragol de paleoambient lacustre
Període pliocé

Sparus cinctus
Dent de peix ossi fòssil de paleoambient marí
Període miocé

Diplodus sp.
Dent de peix ossi fòssil de paleoambient marí
Període miocé

Fig. 14: exemplars fòssils trobats a les immediacions del paratge

5. BIBLIOGRAFIA

BAÑÓ I ARMIÑANA, R. (1999): *Manual de la Història d'Alcoi*. Ed. Misèria i Companyia. Llibreters, editors i paperaires.

BELDA ANTOLÍ, A & BELLOD CALABUIG, F. J. (2006): *Plantas medicinales de la Sierra de Mariola*. Publicacions universitat d'Alacant.

CARBONELL ZAMORA, A.; HAMMANN YELO, C & BELLOD CALABUIG, F. (2010): *Dientes fósiles de vertebrados pisciformes de la cuenca de Alcoi (Mioceno)*. Revista ISURUS, 3. p. 56-59.

LARA BERNÀCER, N.; SERRA LALIGA, L. & TORRES I PEREA, G (2010): *Senders d'interés botànic i cultural de l'Alcoià i el Comtat*. Gràficas Alcoy.

ESTEVAN, P (2005): *Alcoy rural en la plumi-lla de Pedro Estevan*. Asociación de familiares y amigos de enfermos de Alzheimer Alcoy y comarca.

OLCINA, G. (2006): *Origen y desarrollo de la cuenca industrial del río Barchell*. Artes gráficas Alcoy.

PAREDES VAÑÓ, E (2006): *El castell de Barchell*. Història d'Alcoi: 130-133. Ed. Marfil

SEBASTIÀ ALCARAZ, R. & BELLOD CALABUIG, F. (2010): *Geologia, paleontologia i paisatge del Salt (SW de València i N-NW d'Alacant, Espanya)*. Revista ISURUS, 3. p. 4-17.